

Hmotná kultura v archeologii středověku a novověku

1. Hmotná kultura, artefakty a ekofakty, paradigma v dějinách bádání, literatura

Kultura

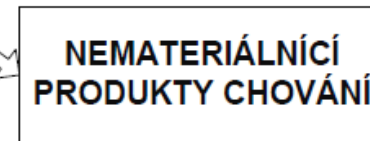
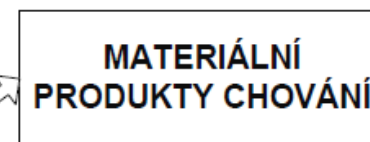
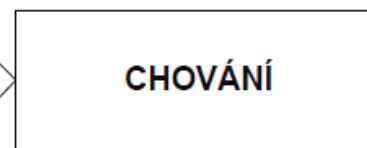
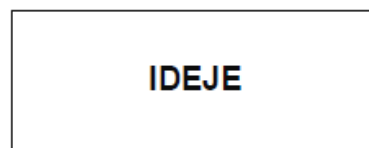
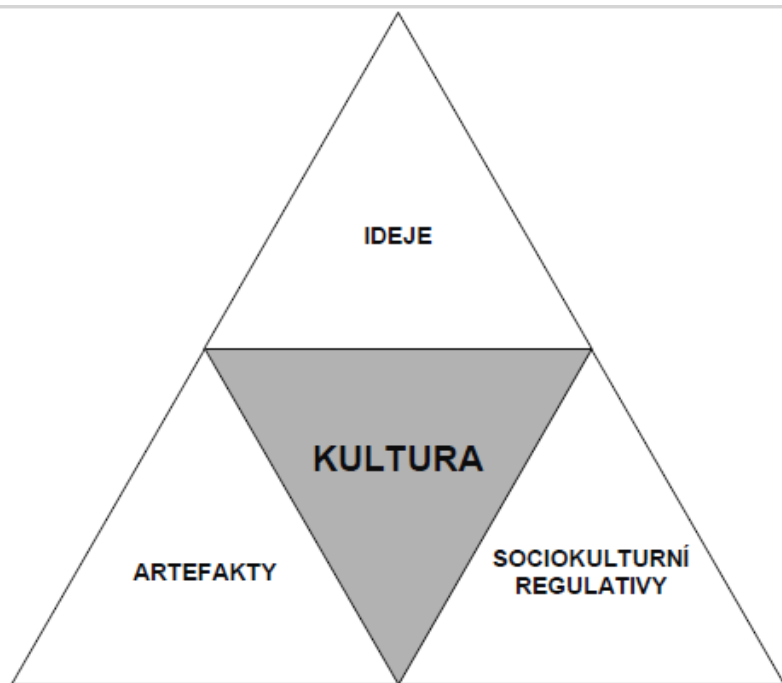
(z lat: colere – „pěstovat“)

- **Význam** – souhrn hmotných (materiálních) a duševních projevů lidské činnosti v minulosti
  - má civilizační funkci časově a prostorově vymezenou
- **Starověk:** původně spojována s obděláváním a kultivací zemědělské půdy (agri cultura)
přeneseně pěstování ducha jako proces kultivace
  - Marcus Tullius Cicero** – Tuskulské hovory (45 př. n. l.): filozofii nazval kulturou ducha („cultura animi autem philosophia est“)
    - kulturu ztotožnil s lidskou vzdělaností
- **Středověk:** kultivace lidských schopností závislá na náboženském výkladu
- **Raný novověk:** renesance a humanismus navázala na ideály antiky
- **Johann Gottfried von Herder** – nástroj, jehož prostřednictvím se lidé adaptují na přírodní prostředí
  - lidská aktivita směřující ke kultivaci: člověka (cultura animi)
přírody (agri cultura)

- **Claud Lévi-Straus**
  - představitel francouzského **strukturalismu**: uspořádání kulturních systémů
  - studoval na pařížské Sorboně práva a filosofii, které vyučoval na středních školách
  - 1935: profesor na univerzitě v São Paulu
  - 1959-1982: profesor sociální antropologie na Collège de France
  - kultura: nástroj adaptace člověka na přírodní prostředí
zahrnuje všechny sféry lidské činnosti
projevy jsou odrazem univerzálních struktur lidského myšlení (studium mýtů)
(„kultury jsou si rovné, ale odlišné“; hlavní funkce: udržování komunity)
  - hledal univerzální pravidla lidského myšlení bez ohledu na civilizační vyspělost
(žádný prvek nemá smysl sám o sobě, ale je součástí společenských vztahů)

- **Kulturní antropologie**
  - **kultura** je systém idejí, sociokulturních pravidel a artefaktů, které sdílí a předává určitá společnost
skládá se z kulturních prvků: ideová, normativní a technologická složka
  - **americká**: zaměřena na studium kultury
  - **britská**: studium společnosti a její sociální struktury

Pojetí kultury jako ideového systému

Základní součásti kultury (atributy):

kulturní prvky – ideje (předcházejí věcem), sociokulturní regulativy, artefakty

kulturní areál – geografická oblast

Artefakty – hmotné produkty záměrné lidské činnosti

kulturní univerzálie – kulturní prvky vyskytující se ve všech kulturách (architektonické slohy)

Kulturní změna – **vnitřní:** inovace (výrobní postupy), revitalizace,

– **vnější:** difuze (napodobování), asimilace, akulturace

- **Ideje** – principy, myšlenky, představy, které předchází zkušenosti
  - **hodnoty**: křesťanské desatero
  - **symbols**: objekt, událost, čin, vlastnost nebo vztah, které mají abstraktní význam (meč/bojovník)
  - **znaky**: v ikonografii: kříž/křesťanství; kalich/přívrženci podobojí
významy symbolů a znaků se zabývá **semiotika**
- **Sociokulturní regulativy** – **obyčeje**: stolování, odívání, společenské vystupování
  - **mravy**: křesťanské (hřích/pokání)
  - **zákony**: porušení je sankcionováno (soudy)
  - **tabu**: (incest)
- **Artefakty** – lidmi vyrobené a používané objekty, ekofakty a environmentální pozůstatky (organické, anorganické)
  - **archeologie**: studium a interpretace hmotných pramenů slouží k rekonstrukci minulosti
  - **kognitivní archeologie**: holistický (celkový) přístup ke studiu zaniklých sociokulturních systémů

Předmět studia

- **Archeologické prameny** – předměty nebo soubory předmětů antropogenní nebo přírodní povahy z období středověku a raného novověku
- **Artefakty** – prostředky kulturní adaptace na přírodní prostředí
  - nositelé specifických vlastností a zdrojem informací historické povahy
  - jsou vyrobeny z různých surovin, plní určitou funkci a mívají i symbolický význam
  - funkce: adaptivní, profánní, sakrální, statusová, estetická (dekorativní), aj.
- **Ekofakty:**
  - a) předměty přírodního původu vzniklé v důsledku lidské činnosti (nezáměrně):
    - uhlíky, výrobní odpad, struska, kovové slitky, skelné taveniny, aj.
  - b) přirozené pozůstatky lidí, zvířat a rostlin:
    - kosti, fosilie, pyl, sedimenty/usazeniny aj. (rostlinné zbytky, textil, kůže, chlupy, vlasy z jímek a studní)
    - ekofaktové vlastnosti: rekonstrukce přírodního prostředí kulturní krajiny (vzorkování)
    - analýzy: archeobotanické, archeozoologické, palynologické, malakologické aj.
    - využití metod a poznatků z geologie, pedologie, klimatologie, sídelní geografie aj.

Dělení archeologických pramenů

- **Poloha** – pod zemí
  - nad zemí (zásypy kleneb)
  - ve vodě
- **Manipulovatelnost** – nemovité („nepřenosné“)
  - movité („přenosné“)
- **Způsobu uchování** – v terénu (in situ)
  - mimo terén (in fondo)
- **Materiál** – neorganické materiály (hlína, kámen, sklo aj.)
  - organické materiály (dřevo, kůže, jantar, kosti aj.)
- **Předpokládaný účel** – **movité:** nástroje, zbraně, ozdoby, kultovní předměty, platidla (movité)
  - **nemovité:** sídliště, pohřebiště, fortifikace, výrobní a těžební areály (nemovité)
- **Účel lidské aktivity** – artefaktové prameny (předměty vyrobené člověkem)
  - ekofaktové prameny (lidské, zvířecí skelety, bronz, železo, kulturní plodiny)
  - přírodní prameny (paleobotanické, zoologické, antropologické aj.)

Archeologické nálezy

- Lidské výtvořy (artefakty) vyřazené ze živé kultury (nová výpovědní hodnota):
  - 1) pochází z konkrétního prostoru (místo)
  - 2) pochází z určitého časového období (čas)
  - 3) jsou vyrobeny z určitého materiálu (informace materiálně-technické povahy)
  - 4) dokládají určitý technologický postup
  - 5) souvisí s určitým kulturním prostředím (sakrační–hřbitov, profánní–sídelní prostředí)
  - 6) přináší obecně kulturní informace (o ekonomické, sociální nebo duchovní sféře)
  - 7) dokumentují určitý jev (obolus mrtvých)
  - 8) dokládají etnické nebo náboženské zvyklosti

- **Materiální kultura** – výtvořy uspokojující materiální potřeby lidí v nejobecnějším smyslu
  - výrobní zařízení, vybavení domu
  - předměty denní potřeby: oděv, obuv, ozdoby
  - pracovní nástroje, zbraně
- **Duchovní kultura** – ideje uspokojující duchovní potřeby člověka (předměty v nichž se ideje projevují)
  - symboly, představy, zvyky, tradice
  - náboženské, etické, estetické a právní normy
  - vzdělání, poznatky a dovednosti (technologické inovace)
- **Sociální prostředí:**
  - **1. Vesnice** – transformace zástavby a plužiny, specializace zemědělská produkce (šlechtické velkostatky)
  - **2. Panská sídla** – nové typy panských sídel a fortifikací: hrady a tvrze, od 16. stol. zámky
  - **3. Města** – parcelní síť, zástavba profánní (domy) a sakrální (kostely s hřbitovy), komunikace, řemesla a obchod
  - **4. Církevní sídla** – biskupství, kapituly, kláštery, kostely, fary, hřbitovy (kostnice, osária)
  - **5. Těžební a produkční centra** – důlní díla, hornické osady,

Odpadové areály ve středověku

- **Odpad** – předměty, které ztratily funkci a byly záměrně zničeny, vyhozeny a pohřbeny
  - struktura odpadu může identifikovat typ sídelního areálu a jeho ekonomický či sociální status
  - **behaviorální archeologie**: zabývá se studiem lidského chování
    - E. Neustupný**: předměty „překážející“ každodennímu pohybu a provozu intencionální (záměrný) produkt
  - **2 rozměry**: a) prostorový (kde)
    - b) časový (jak dlouho)
  - **M. B. Schiffer**: 3 kategorie: z hlediska prostoru a způsob zániku artefaktů
    - 1) primární odpad – zůstává v místě zániku (in situ)
    - 2) sekundární odpad – je přemístěn na jiné místo
    - 3) odpad de facto – zůstává na místě (opuštění nebo pohřbení)
  - **M. Kuna a E. Neustupný**: 4) terciální odpad

- **Odpadový areál** – místo definitivního uložení odpadu v sídelních komponentách
  - procesy ovlivňující strukturu a dochování odpadu:
    - 1) způsob geneze odpadu
    - 2) akumulace a stálost odpadu
    - 3) způsob dochování odpadu
  - ovlivňující faktory:
    - a) velikost populace
    - b) délka osídlení
    - c) sociální status obyvatel
    - d) technologická a ekonomická úroveň
    - e) úroveň konzumace stravy
    - f) frekvence obnovování a přestaveb
    - g) pozice lokality v produkční a směnné sféře
    - h) retenční (zadržovací) schopnosti odpadních objektů
    - i) spotřeba paliva

Událostní paradigma v současné archeologii

- **Návrat k archeologickým událostem:**

- artefakty jsou studovány v kontextu s nimi spojených událostí

- Událostní paradigma vychází z následujících tezí:

1. **Lidský svět (kultura):**

- a) má 3 strukturálně propojené podsvěty: artefaktový – institutový (sociální) – ideový (duchovní)

- artefaktový – je nejstarší a zbývající generuje (komplexita artefaktů)

- sociální – vytváří vztahy při utváření artefaktového podsvěta

- b) je adaptivní i komunikativní – studuje jak minulé, tak současné adaptace

- c) odmítá pouhý popis minulých událostí

- d) minulost má aspekt událostní i strukturální: událostní hledisko – stvoření nebo zánik artefaktu

- strukturální hledisko – soubor pravidel při zhotovení artefaktu

- (artefaktový algoritmus)

- **1953** – výstava **Husitské revoluční hnutí** (v Národním muzeu)
  - **Pracovní zasedání o historické archeologii:** svolal J. Böhm
hlavní referát: K. Černohorský a V. Denkstein – první teoretická koncepce archeologie středověku
  - **Český lid** – na stránkách etnografického časopisu probíhala diskuse o počátcích feudalismu a vyprávěcích možnostech hmotných pramenů pro poznání širších souvislostí historických a sociálně-ekonomických procesů
- **1956** – výstava **Česká vesnice ve středověku**
  - nedostatek dobře datovaného materiálu vedl k doplnění památkami z jiných (než vesnických) lokalit (Příběnice, Sezimovo Ústí)
  - cyklus přednášek věnován hmotné kultuře venkovského lidu (hrnčířství)
- **1963** – výstava **Středověká keramika v Československu**
  - akcent na získání nových pramenů, poznatků a materiálu z těchto oblastí archeologickými výzkumy

- **1957 – Liblice:** výroční pracovní porada archeologů: diskuse
  - M. Richter a Z. Smetánka:** metodika studia hmotné kultury
    - a) odmítli umělecko-historickou metodu: nehodí se pro všechny památky
    - b) akceptovali metody odvozené z archeologie pravěku
- **2 pilíře bádání:**
  1. kvalifikovaný terénní výzkum: Pražský hrad (K. Guth: 1925; I. Borkovský: 1939-41)
  2. koncepční přístup: výzkum klíčových lokalit, otázky: chronologické, sociálně-ekonomické aj.
- **směry bádání:**
  1. **archeologie slovanská:** 6. – první pol. 10. stol. – rozvoj: po r. 1945
  2. **archeologie historická:** 13. až 15 stol. – rozvoj: 1. pol. 50. let
    - feudalismus, husitství, hospodářské dějiny
    - středověká vesnice, hmotné prameny
- mimo pozornost: 2. pol. 10. – 12. stol. (jen v Čechách)
- později inkorporovala archeologie středověku

- **60. léta** – **výzkumy městských aglomerací:** Praha, Hradec Králové, Most, Olomouc, Opava
  - **výzkumy hradišť:** Pražský hrad, Levý Hradec, Budeč, Libušín, Kouřim, Libice, Klučov, Doubravčice
  - **výzkumy vesnic:** Svídna, Mstěnice, Pfaffenschlag
  - **Květa Reichertová a Vladimír Nekuda:** 1968: Středověká keramika.
- **80. léta** – **Zdeňka Měchurová:** články o jezdecké výstroji, kostěných předmětech, keramických plastikách
  - 1997: Konůvky – zaniklá středověká ves ve Ždánickém lese. StAÚ XVII/1. Brno.
  - **keramika:** Litoměřicko – **M. Zapotocký**, Brno – **R. Procházka**, jižní M: **J. Unger**, sev. M: **V. Goš**
- **Po r. 1989** – tři úkoly: 1. péči o archeologické kulturní dědictví
  - 2. vědecké poznávání
  - 3. komunikace se širší veřejností
- **Konference archeologie středověku** – 1987: Roudnice n. Labem – otázky řemeslné výroby ve středověku
  - 1989: Tábor – všední život ve středověku
  - 2000: Čáslav – zpracování surovin

- **Postmedievální archeologie** – obor, zabývající se vyhledáváním, klasifikací a historickou interpretací novověkých hmotných pramenů
  - pozdní středověk až začátek průmyslové revoluce: 15. /16. – konec 18. stol.
- **19./20. stol.** – sběratelské a muzejní aktivity
  - **Zikmund Winter**: každodenní život, řemesla, vybavení kuchyně, domu, způsob stravování, péče o zdraví (15./16. stol.)
  - **Čeněk Zíbrt**: kuchařské umění, stolování
- **40. a 50. léta** – výzkumy habánských sídlišť, lidová keramika: **Karel Černoorský, Heřman Landsfeld**
  - nálezy z Orlí ulice v Brně: **Boris Novotný**
- **2. pol. 60. let 20. stol.** – Společnosti pro postmedievální archeologii ve Velké Británii (Society for Post-Medieval Archaeology); 1967: vydána ročenka společnosti
- **60. – 80. léta** – novověká keramika: **Vladimír Scheufler**

- **1982** – vznikla skupina pracovníků pro postmedievální archeologii v rámci Československé společnosti archeologické při ČSAV, která byla původně přiřčleněna ke skupině středověké
- **1987** – osamostatnění: zaměření na postmedievální problematiku a interdisciplinární spolupráci
- **80. a 90. léta** – novověká keramika ze Strážnice a habánská: **Jiří Pajer**
  - nálezy z Brna: **Rudolf Procházka, Irena Loskotová,**
- **90. léta a později** – historické sklo: **Eva Černá, František Frýda, Hedvika Sedláčková, Kateřina Břečková**
- **1990** – vydán 1. díl sborníku: **Studies in postmediaeval archaeology**
- **po 2000** – středověká a novověká keramika a kachle: **Jaromír Žegklitz, Gabriela Blažková**